

ՄԻՏՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Հիմնադիր՝ ՇԱՎԱՐՇ ՄԻՍԱԿԵԱՆ ԹԻԻ 68

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսիա : Տար. 340 ֆ. - Վեցամսայ : 180 ֆ.
Արժանատի : Տար. 400 ֆ. - Հասք : 2,50 ֆ.

LE NUMERO: 2.50 F.

58րդ ՏԱՐԻ — ԹԻԻ 15.344

Fondateur : SCHAVARCH MISSAKIAN

58° ANNÉE — No 15.344

ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼԻ

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

Քերթողն ասաց՝ եւ խմացանք : Քերթողն երգե՛ց եւ մեր արեան բոլորն առինք :

ՅԱՐՈՒԹ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՆ

Փոխանակ կեանքին
կը սրբեմ ժամանակը ապրած՝
լոյսին պէս

Լոյսին պէս
հանդարտ
կը լեցուիմ
ինքզինքիս մէջ ու աշխարհին

Կ'ընդարձակուիմ կ'ընդարձակուիմ

Կը զգամ արիւնս
տափ
կը տարածուի
մարմինէս դուրս
ինձմէ անդին

Կը բացուիմ
լոյսին պէս
մաքուր
մաքուր
մաքուր

Իբրեւ թէ հայելիի մը մէջ
կ'ուրուագծուիս յանկարծ

Յանկարծ կը զգաս
թէ մենք
դէմ առ դէմ
գեղեցիկ չենք այլեւս

Յանկարծ կու լաս

Հայելիին ընդմէջ
ես չեմ կրնար սրբել աչքերդ
ու կը զգամ
թէ ջնջած եմ
յանկարծ
արցունքներուդ առաջին յարաբերութիւնը
աչքերուս մէջ

Հայելիին ընդմէջ
յանկարծ
մենք կը սկսինք յիշել

Մենք այլեւս չենք սիրեր

Արեւներէն անդին
բոլոր նմանութիւնները ջնջուած են
երբ աչքերը կ'ուզեն ոչ թէ տեսնել
այլ բազմատես

Երբ աչքերը կ'ուզեն աւելի՛ն

Սրբագրած, կատարեալ դրկեցի քեզ կեանքին
սրբագրի մարդիկ լուսագոյնը յայտնաբերեն
ապրէ՛ երբ կը փափաքիս միայն

Սիրելու՛ պէս ապրէ

Ինչ որ կը պակսի
բոլոր կոչուի բացակայութիւն
այլ երբեք սպասում
այլ երբեք սպասում՝ բացական

Արեւներէն անդին
միս միկանկ
մեր աչքերը կը սպասեն
մեզի՛

Կապոյտը երկինք չնշանակեց այլեւս
ազաւնին չվերադարձաւ իր տանիքին
իրիկուն ուր ամէն ինչ պարպուած է իր բովան
գակութենէն
իր արիւնէն ու մարմինէն

Մտախ մը նիւզին
հովը կը շարժէ

Քաշկինակի պէս
մոռցուած շապիկ մը
ներմակ

Յարը ուրիշ անուն ունի այլեւս
Մարմինէն անջատուած, ազատագրուած է ցարը
Բարձրացող, միշտ բարձրացող ալիք
Թեւերուն տրուած վերջնական ձեւ ու շարժում՝
մեկնելու՛ համար

Մինակ
կը դիտեմ ինքզինքս
հեռուէն
Կը մտնեմ զիս չխանգարելու պէս զգոյշ
գիրքս ձեռքէս վար կ'առնեմ եւ գլուխս բարձր
ցուցած
կը մտնեմ կը տեղաւորուիմ կը գոցուիմ աչքերուս
մէջ

Աչքերս գոց
աշխարհին կու տամ իր նայիլին ձեւը
եւ քե՛զ

Ուրախութիւնը իր գոյնը կորսնցուց բայց ոչ ցի-
մագիծը
գոր հայեացքը քանդակեց
չեղծանելու համար լոյսը
- գու՛մար եւ հաւասարում
ոչ թէ սիրոյ, այլ արիւնի եւ սեւեռման
ուր ամբողջացած ենք մէկ անգամ ընդմիշտ -

Մէկ անգամ ընդմիշտ
հայեացքը պահեց ոչ թէ մարմինը
այլ անհրաժեշտ ներկայութիւնը

Մենք եւս մեր արեան բոլորն առինք

Հիմա ամէն ինչ կը հասկնամ
հիմա կը ներքեմ ամէնուն
աչքերս կը սրբագրեն բոլոր թերութիւնները
կ'ընեմ այնպէս՝ որ ամբողջանան ուրախութիւն ու
ցաւ

որ աշխարհին բան չպակսի

Ո՛չ իսկ ես

Տիեզերքով զինովցած բանաստեղծը աշխարհի վը-
րայ միայն ու միայն ծաղիկը տեսաւ
ծաղիկը քաղուած եւ կամ նուիրուած
աշխարհի վրայ միմիայն այսօր
եւ միայն քաղուած եւ կամ նուիրուած ծաղիկին մի-
ջեւ

անբացատրելի ոչնչութիւնը

ես
դուն
ան
ամբողջ յարիտենակաճուրիւնը

Դիմացի բլուրներէն մէկը պիտի գայ
- անյիշատակ ժամանակներու մեր սիրելիին -
պիտի գայ բանաստեղծը անունդ կանչելով
պիտի անդրադառնամ թէ չկաս

ես մոռցած եմ ամէն ինչ
այնպէս որ
պիտի չկարենամ պատմել
թէ որ մը չսիրեցիր այլեւս
չհաւատացիր յայտնութեան
ու չսպասեցիր
իր վերադարձին
Պիտի չկարենամ ըսել
ըսել նոյնիսկ
որ սպասէ
վերադարձիդ

Սէրը ամէն ինչ մոռցաւ

մոռցաւ նոյնիսկ
սիրելի

Տեսակ մը կապոյտ՝ լուսնոյ լուսած ցանկե-
րուն վրայ
ակօս առ ակօս տեսակ մը ներքին երկարագուն
արեւու մը որ երեւոյթէն անդին կը յայտնաբերէ
տեսակ մը ինչպէ՞ս ըսեմ, այլեւս վերջնական
հասողութիւն, կշիռ
այլեւս ստորագրուած բանաստեղծութիւն

Հոս ամէնքը ներկայ են իրենց վերջին ժամադրու-
թեան
եւ ամէնուն մէջ ամէն ինչ կը խտանայ
եւ ամէնուն մէջ ամէն ինչ կ'արձագանգէ
եւ ամէնուն մէջ ամէն ինչ կը յետագուի
մահուան պէս

Հոս ծաղիկները աշուն չունին
հոս ծաղիկները չեն քառամիք
ուրեմն աւելորդ, շինծու տխրութիւնները
հաւաքէ տար ո՛ր որ կ'ուզես որո՛ւ կ'ուզես
Ծաղիկները կը մեռնին հոս անձնասպան ըլլա-
լու պէս կանխահաս
եւ լերդացած արեան գոյնով արեւուն տակ հոս ա-
մէն ինչ
տարածուելու պէս կը բարձրանայ
Հոս ծառերն իսկ կարծես միայն երկի՛նք ունին

Լուսագոյնը հոս յայտնաբերուեցաւ
եւ միայն հո՛ս կրնայ սիրուիլ

Ոչ ոքի տունն է հոս ոչ ոքի հայրենիքը
հոս ներկայութիւնն է լման՝ արեւուն պէս
զենիքին վրայ անշարժ, բացարձակ միջօրէ
ժամանակին մէջ որոշեալ միակ օրուան

Պատահներու պէս գոցուած լոյս
որ քեզ առաւ ու հեռացաւ
գիշերին մէջ

Պիտի վերադառնաս
գիշերաշրջիկ

Սահուն քայլերով, աննշմար, որպէս քնքուշ մուկի
թեւ

եւայլն, եւայլն

Ազտը չի կրնար ներկայացնել աւելին քան կ'արժէ
արժէքը եւ էի տուած ահաւասիկ կը սրբեմ
ամէն ինչ որ տեղ մը այլեւս չի համապատասխաներ
ոչ թէ փորձին այլ պահանջին

Թէեւ ամէն ինչ շոյալած
բայց մերժեցի շուքս նոյնիսկ գիշերներուն

Տակաւին ինքզինքս գանգամնել գիտեմ

Գիտեմ
թէ ան որ պիտի փորձէ քեզ սիրել
բանաստեղծութիւնս է որ պիտի արտասանէ
գուցէ առանց հասկնալու
կամ հասկնալով գուցէ
թէ օրը կը յայտնաբերէ՛ միայն
ինչ որ գիշերը ստեղծեց
թէ ամէն ինչ ստացած է իր գոյնն ու իր ամէն ինչը
մութիւն մէջ

Գիշերին մէջ գոյացաւ արիւնը
որուն համը միայն քերթուած կը քարգմանուի
բոլոր շրթունքներուն վրայ :

Հոս հայը երբեւ հայ մէջտեղ ելած է ներկայիս, ու կ'սպրի երբեւ հայ, ամէն մարդի մէջ, - Հայը կրնայ քաղաքական մարդի մէջ իր Հայութիւնը օգտագործել (կասկած չկայ Տէօքմէճեան, դատարանի փոխարեան, երեսփոխան Փաշայեան, Պրիպոնոյէն), կամ սեռային իր կեանքը ապրելու իրեն հայ (հոս, անշուշտ, անուն - ներու պէտք չկայ): Իր տնտեսական - վաճառականական կեանքը կրնայ ուրիշ Հայերու հետ շփումներէ բազմապէս ու աւելցնել «գումարը» ըլլալ: Իր հանրային (պարտական, եկեղեցական) ու զուարթական կեանքը (ճաշարաններ, քիլոպաներ, ակումբներ), ուրիշ Հայերու հետ կամ միշտ հայաստան շրջանակի մէջ կրնայ անցընել, եւայլն: Այլ խօսքով: Այսօր Լոս Անճըլըսի մէջ 50.000 - 75.000 Միլիոն - Արեւելքի, նորեկ հայ կայ, որ լիովին կ'սպրի հայկական, ընկերային բազմակողմանի կեանք, որքան ալ այդ ընդամենը մշակութիւնը ու դադարի ուստիականութեան թափին տակ: Եւ ան - շուտ հոն, ուր Հայը կ'սպրի բազմակողմանի ընկերային կեանք, (այսինքն՝ մի - այն կիրակի օրը, եկեղեցւոյ մէջ, կամ Ուրբաթ գիշեր, երկու ժամ, հանդէսի մը ընթացքին չէ որ հայ է) - հոն՝ կայ ամէն կատարելութիւն, ողբերգութիւն, ամէն գեղեցիկ երեւոյթ եւ ամէն դաշ - թակութիւն, կայ մ'երօրեայ Արիստոյմ Արա եւ (ինչո՞ւ չէ), կան մերօրեայ Փան - ջուններ...:

Ահա այս բազմակողմանի ընկերային կեանքն էր, որ տեսայ քիչ մը, Լոս Ան - ճըլըս գտնուած ատեն, եւ որուն մասին շատ աւելի բան լսեցի, զանազան անձն - թէ: Եթէ այս «Քրոնիկ»ը փորձէ նկարա - գրել կամ վերարտադրել առօրեային քաղ - անքաղ իր կեանքը ու խօսակցութիւններ, պատ - ճառը զգայացունցի փնտռութեամբ չէ, այլ՝ առօրեայի իսկական, ոչ - վերացական ու ոչ - բարոյախօսական պատկերա - ցումը:

Լոս Անճըլըսի վերջին զգայացունց ղէպ - քին մասին երեք պատմութիւն լսեցի, եր - կու օրուան մէջ. երեք անձեր, երեք քիչ - մը տարբեր սակայն ի հիմէ իրարու նման «տարբերակներ» պատմեցին, նոյն ղէպքին մասին: Կ'արժէ համադրել զա - նոնք, Փրանսահայուն տալու համար ո - ռոշ գաղափար մը, մեր յարափոխի կեանքի այս հանգրուանի ծայրայեղու - թիւններէն մէկու մասին: Ուրեմն...:

Լսած էի թէ Պէյրութահայերու միջեւ վէճ մը պատահած էր, ու վէճի ընթաց - քին, հայ երիտասարդ մը սպաննուած: Դէպքը հետեւեալն է, - պէյրութահայե - րու յաճախած քիլոպաներէն մէկուն մէջ, հայ երգչուհի մը կ'երգէ, ու երգերէն մէկը սկսելէ առաջ, մի քանի խօսք կ'ը - սէ: Ներկաներէն մէկը յարմար կը տեսնէ բարձրաձայն քննադատել երգչուհին, եւ իր պարագաները, ու «ստախօս» կոչել զայն: Ուրիշ ներկայ մը «Լուի՛ ծօ, դուն ո՞վ ես որ նման բաներ կ'ըսես մեր յար - քին երգչուհիին», կը պոռայ անշուշտ ... շատ աւելի համեմուած ոճով: Բար - կութիւն - հայհոյանքներու տեղատարափ - այս Չ անձերու ընտանեկան պարագաներն ու բարեկամներն ալ ներկայ են անշուշտ, խնդրուած քիլոպան մէջ եւ կը միջամտեն, մէկ կողմէն հանդարտեցնելու փորձեր կատարելով, միւս կողմէն՝ երբեմն հայ - հոյակով: Յայտնի կ'ըլլայ որ վէճ - կռիւ պիտի ծագի: Երգչուհին, որ քաջ ալ անձ մը ըլլալու է, բարձրախօսէն ու բեմէն կ'ըսէ, - «Խնդրեմ այս հարցը ուրիշ տեղ եւ ուրիշ ատեն կարգադրեցէք»: Ներ - կանքը, որոնց թիւը շատ մեծ է, համա - ձայն են: Երկու դերակատարներն ու ի - րենց պարագաները կը մեկնին: Մեկնելէ առաջ, ըստ հիշն օրերու սովորութեան, ժամադրութիւն կ'առնեն, եւ մէկ - երկու օր ետք, առտու - կանուխ, դեռ պարագայ ասֆալթածածիկ փարփմի մը մէջ իրենց ինքնաշարժերով կուգան: Այս անգամ, Յ կողմ, - Չ վիճող կողմերը, հանդերձ ընտանեօք (ընտանիքի այր անդամներուն), եւ մի քանի յարգուած ուրիշ անձեր, ո - րոնց սահմանուած դերն ու նպատակն է «անուշի կասելը» հարցը, հաշտեցնել կը - ւազանները: Երկար բանակցութիւններէ ետք, այդպէս ալ կ'ըլլայ: Երջանակի մը մէկ կողմը կեցած են մէկ խմբակի ան - դամները, միւս կողմը՝ միւս խմբակի մէջտեղը՝ պարագուխներն ու խաղաղա - սէր, հաշտեցնող անձերը: Անշուշտ պէտք է յիշել որ ներկաներուն մեծամասնու - թիւնը, ի միջի այլոց ան, որ պիտի զոհ - ւի, անմեղ են. եկած են, որովհետեւ Միլիոն արեւելեան աւանդական սովորութիւնը մեզմէ կը պահանջէ պաշտպանել ընտանի - քի մը անդամին «պատիւը», որ ընտանի - քին հաւաքական պատիւն ալ է, և ուրեմն՝

ներկայ են իբր շքախումբ - թիկնապահ: Վերջապէս, բանակցութիւնները կը վեր - ջանան, խօսքեր կ'ըսուին, ամէն մարդու պատիւը կը փրկուի, եւ երկու շարք զու - դահեռ կը կազմեն, կը քալեն դէպի ինք - նաշարժերը:

Այդ վայրկեանին, մէկ շարքէն 16 տա - րեկան լակոտ մը, որ մեծցած է Պէյրու - թի կրակներուն տակ ու նոր եկած Ամե - րիկա, կը հայհոյէ ու կ'արտայայտէ իր դժգոհանքը. ըստ իրեն՝ հաշտութիւնը «ամօթ» է, արատ մը կը ձգէ իր կողմի պատիւին վրայ, ով դիտէ ինչ տրամա - բանութեան համեմատ: Այս մըթմըթացող լակոտին ձայնը յտակ կը հասնի միւս շարքին մէջ գտնուող հասուն մարդու մը, որ կը զայրանայ այս անպատկառոտութե - նէն, եւ իր բարկութիւնը կ'արտայայտէ, շարքէն դուրս ելլելով ու «սո՛ւս եղիր, շան լակոտ» ըսելով եւ ... պատանին ապտակելով: Սակայն Պէյրութ մեծցած մեր երիտասարդութիւնը, որ փողոցներու վրայ թափած կրակին մէջ «հասունցած» է, չի դիմանար հասուն, «աղա» մարդոց այս փարուելակերպին: Եւ իր մերժումը կ'արտայայտէ Պէյրութի քաղաքացիական պատերազմին յատուկ ձեւերով: Պատա - նիին ձեռքը կ'երթայ իր բաճկոնին տակ, ուր ատրճանակ մը ունի, եւ կը սկսի վայն դուրս քաշել, միտածամանակ պոռալով: Ատրճանակին փողը, սակայն, իր գօտիին մէջ միքնուած - փաթթուած է, չելլեր, ու կատարած պատանին ինքնամոռաց մատը բլթակին կը դնէ: Ատրճանակը կը կրակէ, փամփուշտը իր դիտուն ու սրունքը լըջօ - րէն կը վիրաւորէ: Անշուշտ այս բոլորը, հայհոյանքէն՝ ապտակ ու կրակոց, մէկ - երկու շիթ երկվայրկեանի մէջ կը պա - տահի: Յրուող, դէպի ինքնաշարժ քալող անձերը ամէն ինչի տեղեակ չեն. կը լսեն բարձր ձայն, ապա՝ կրակոց: Եւ երկ - վայրկեանի մը մէջ կը շարժին Պէյրութի պատերազմի վեթերաններու ընդդէմ, - իւրաքանչիւր մարդու ձեռքը կը թռի պահուած ատրճանակին, եւ վեց - եօթը հողի կրակ կը բանն, «միւս կողմի» կամ դիմացի շարքի մարդոց վրայ: Նման պրկուած պայմաններու մէջ բոլորովին անբնական չէ այս: Արդիւնք, - մէկ մեռ - եալ, երեք վիրաւոր: Երբ ոստիկանու - թիւնը կը հասնի, ոչ միայն ատրճանակ - ներ կը գտնէ, այլ նաեւ, ինքնաշարժերէն մէկուն մէջ պահուած՝ Արմալայթ - 15 մը, որ ամերիկեան բանակի գործածած արագահարուածին (Վիթթայլիօզ) մէկ տեսակն է:

Անշուշտ դէպքը կարելի է դաշտակղե - ցուցիչ նկատել, եւ ես լսեցի մէկ անգամ գոնէ այս պատմութիւնը, տեսակ մը «բարոց»ի հետ խառնուած, ողբերգական շեշտով պատմուած, «տեսէ՛ք, ինչ փը - ճացած ժողովուրդ ենք» բարոյախօսու - թեամբ: Ամերիկայի հայ մամուլը զոհին մահուան (չեղտե՛ք՝ անմեղ զոհին մահ - ւան) անդրադարձաւ, առանց ցաւալի մանրամասնութիւնները տալու: Այս կը նկատուի «պատասխանատու» վարուելա - կերպ: Սակայն նման զգայացունց լուրի մը մասին առաքելայականորէն (այսինքն՝ առանց չափազանցութեան, առանց բարո - յախօսական քարոզի) չգրելը ծառայու - թիւն մը չէ հայութեան. նոյնիսկ՝ հակա - օրին է, քանի որ դէպքին տեղեակ չե - ղող անձեր տասը - քսան տարբերակ կը լսեն ու կը պատմեն, եւ շտրհի հետա - ձայնին, Լոս Անճըլըսէն՝ Գանատա, Նիւ - Եորք եւ դեռ ո՞վ դիտէ ուր՝ սուտ եւ ա - ւելի սարսափելի պատմութիւններ կը տարածուին:

Անկասկած որ միշտ «սիւս» կամ վը - տանք մը կայ թղթակից մը կրնայ նման ղէպը «չխտակ» չնկարագրել, - սակայն շեշտներ որ նոյնիսկ վկայ ներկաները երբեք նոյն ձեւով չեն պատմեր նման պատմութիւն: Այդ վտանգը ինքնին չի կրնար պատճառ ըլլալ մամուլի լուրեան: Ամէն պարագայի, այս դէպքը մեր «փը - ճացած» ժողովուրդ ըլլալը չի «փաստեր»: Աւանդական ու արեւելեան ժողովուրդ ենք յաճախ, հակամեծերով՝ որոնք ան - խուսափելիօրէն շեշտեցան Լիբանանի երկարատեւ եւ ահաւոր պատերազմի օրե - րուն: Չեմ գիտեր ինչո՞ւ մեր բարոյա - խօսները պէտք կը զգան հափազանցելու - այսօր՝ փճացած ժողովուրդ ենք. վա - ղը՝ փառաւոր ու մաքրամաքուր բարոյա - կանի տէր, եւայլն...:

Լոս Անճըլըս անցելուը չի կրնար խու - սափել նման ընդհանրացումներէ, սակայն բարեբախտաբար աւելի բարդ ու բազմա - կողմանի ենք, իբր ժողովուրդ եւ հա - ւաքականութիւն, քան մեր մասին գրը - ւածները, մեր իսկ մամուլին մէջ:

Poésie vivante

par Daniel LEUWERS

HAERES

André Frénaud

(Gallimard, 310 pages, 125 F.)

André Frénaud est un des grands poètes de ce temps. Né en 1907 (tout comme Char, Guillevic, Clancier: année faste!), sa naissance au poème fut en revanche assez tardive. Son recueil inaugural, *Les Rois mages*, date de 1943, que suivront, au fil des décennies, *Il n'y a pas de paradis* et *La Sainte Face*: trois titres qui ont des résonances religieuses, tant il est vrai que le poète ne cesse de privilégier la rumination ontologique avant de s'abîmer dans ce qu'il appelle «la grande néanti - sation brouillonante et sacrée».

Fruit de quinze années d'inspiration et de travail, son dernier recueil *Haeres* pose, comme l'indique son titre latin (l'héritier) le problème de cet héritage inacceptable mais accepté qu'est pour Frénaud la vie. Si des morts nous sommes les inévitables héritiers, nous en sommes bien plus encore les mortels survivants: inconfortable condition qui provoque la colère sourde du poète et l'incline à une insatisfaction assumée.

Il y a là, dans un rugueux langage questionneur où se conjuguent tous les registres (le tragique y côtoie l'ironie mordante et même le franc éclat de rire), tout l'univers d'André Frénaud si proche des représentations naïves et merveilleuses de l'art roman lorsqu'il se fraie un chemin vers l'énigmatique lumière de «l'éternel éphémère renouveau».

Tous les ouvrages d'André Frénaud sont disponibles chez Gallimard.

ANDRE FRENAUD

Quelques courts poèmes d'*Haeres*

LA CLE

Le poète peine, éclairé par sa recherche, et l'objet qu'il a su faire, qu'il te confie, étranger, c'est la clé pour entrer dans ta maison.

LA PORTE

Le poème, c'est la porte qui s'ouvrira. Et la lumière, déjà tu t'y confondais... Est-ce à toi la faute si, à peine sur le pas, te voilà retourné dans l'opaque?

LE PERE

Le père était notre enfant qui s'est égaré, nous le suivons à la trace, à chaque pas nous nous éloignons de lui.

BEAUX ANGES EN BRIONNAIS

Virevoltés et cabrioles, rigoureuses postures de ces beaux anges, pour plaire à Dieu.

typman, Monceaux - l'Etoile

IMAGE D'UN ETERNEL RETOUR

Tu dépasses, tu es encore là, tu poursuis... Tu n'accéderas pas. La quête, c'est de tourner autour du lieu inabordable.

Sanctuaire Celte, Martigny, 23 Octobre 1980

ԿԻՐԱԿԻ
ՄԱՅԻՍ
8
DIMANCHE
8 MAI
1983

ՀԱՐԱՇ

ՄԻՏՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

ՀԻՄՆԱԿԻՐ՝ ՇԱԽԱՐՇ ԵՄԻՍԱՔԵԱՆ ԹԻԻ 72

HARATCH

LE SEUL QUOTIDIEN ARMÉNIEN EN EUROPE - OCCIDENTALE
83, RUE D'HAUTEVILLE — 75010 PARIS
DIRECTRICE: ARPİK MISSAKIAN

TÉL.: 770. 86. 60 — C.C.P. PARIS 15069-82 E
FONDÉ EN 1925 — 51027317 A R. C. PARIS

ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսիացի: Տար. 400 ֆ. - Վեցամսեայ: 210 ֆ.
Արսասահման: Տար. 450 ֆ. - Հասը: 3,00 ֆ.

LE NUMERO : 3,00 F
58րդ ՏԱՐԻ — ԹԻԻ 15.432

Fondateur : SCHAVARCH MISSAKIAN

58° ANNÉE — No 15.432

SIRARPIE DER NERSESSIAN

historienne de l'Église et patrologue

Les organisateurs de cette soirée* m'ont réservé de parler de l'œuvre d'historienne de l'Église et de patrologue de Sirarpie Der Nersessian. C'est une grande joie pour moi de pouvoir ainsi m'associer modestement à l'hommage rendu aujourd'hui non seulement à un savant que j'estime beaucoup, mais à une personne si riche de qualités humaines.

Nous avons entendu louer l'historienne, puis plus précisément, l'historienne de l'art. Bien entendu, l'histoire de l'empire byzantin et de l'Arménie, l'histoire surtout de leur art médiéval, ne se peuvent concevoir sans référence à l'histoire de l'Église. C'est la raison pour laquelle on pourrait faire, à propos de ce thème, une relecture de l'intégralité de l'œuvre de Sirarpie Der Nersessian — une œuvre exceptionnellement féconde, qui s'étale sur plus d'un demi-siècle.

Je me bornerai ici à évoquer quelques articles et un chapitre de livre, plus expressément liés à mon sujet. Je dirai donc d'abord ce qui a été fait, puis, à chaque fois, je me permettrai de suggérer ce qui, il me semble, reste à faire pour reprendre une formule de S. Der Nersessian (p.321) (1). Enfin, ayant vu comment ce qui a été accompli a été si bien fait, nous saurons mieux comment travailler dans les champs qui restent à défricher.

×

Ce qui a été fait, c'est d'abord un chapitre du livre paru en 1945. *Armenia and the Byzantine Empire*, chapitre tout entier consacré aux controverses religieuses. On retrouvera en 1968 l'une des convictions majeures de l'auteur, sur ce sujet, conviction déjà bien établie en 1945 : «Les controverses religieuses entre Byzance et l'Arménie font partie de l'histoire proprement dite, car mises à part les discussions concernant le dogme et les usages liturgiques (ce qui me paraît tout de même non négligeable), la lutte menée au cours des siècles avait un caractère politique : Byzance cherchait à assimiler les Arméniens en les ramenant au sein de l'Église orthodoxe, et les Arméniens s'efforçaient de conserver leur indépendance en maintenant une Église nationale, distincte». (p.313)

Dans le court espace de vingt-six pages, S. Der Nersessian ne pouvait que traiter brièvement le sujet. Elle choisit donc d'exposer un problème central : «Le principal sujet de controverse entre les Grecs et les Arméniens, à savoir la question christologique» (*Armenia and the B. E.* p.29). Ceci, après avoir pris la précaution d'écrire que «seuls les théologiens expérimentés peuvent expliquer adéquatement les difficiles problèmes dogmatiques et liturgiques qui furent une source de friction constante entre les deux pays» (*ibid.*).

S. Der Nersessian expose néanmoins rapidement l'histoire de la christianisation de l'Arménie, tenant les vues classiques sur l'apostolat des saints Thaddée et Barthélemy. L'explication de la manipulation de l'Église par l'État - pour employer un vocabulaire moderne - est mise en évidence dès les débuts : «En considérant saint Grégoire (l'illuminateur) comme le fondateur de la chrétienté arménienne, les Grecs entendaient maintenir que le siège arménien était suffragant de Césarée de Cappadoce, plaçant ainsi l'Église arménienne dans la dépendance hiérarchique de l'Église grecque (p.30).»

Sirarpie Der Nersessian assigne le début des dissensions entre les deux Églises précisément à la consécration du Catholicos par les Arméniens (en 444-445). C'est là une position déjà

tenue par la *Diégèsis*, œuvre d'un Arménien chalcédonien écrite vers 700, qui insiste, elle aussi, sur le motif politique, y dénonçant une exigence du roi de Perse, afin que l'Arménie se détache religieusement aussi bien que politiquement du monde byzantin (le professeur G. Garitte a donné une excellente édition critique avec un riche commentaire de ce texte, à Louvain en 1952). Les Arméniens eux-mêmes virent dans cette politique religieuse une garantie d'indépendance, c'est par exemple l'opinion d'Etienne Asoghik aux X-XIèmes siècles.

On trouve ensuite dans ce chapitre une bonne exposition du «monophysisme» de l'Église arménienne, où sont bien marquées les raisons de l'incompréhension réciproque des théologiens monophysites et chalcédoniens : au fond personne n'essaie vraiment de comprendre la problématique et le vocabulaire de la partie adverse.

Sirarpie Der Nersessian rappelle quelques-unes des tentatives d'union : sous l'empereur Héraclius au VIIème siècle, sous le patriarche Photius au VIIIème siècle et sous Nersès Chnorali au XIIème. En Cilicie se manifesta une attitude plus conciliante, qui a, on le sent, les faveurs de l'auteur.

On doit donc dire que sous le problème religieux - bien réel tout de même - il y avait toujours le problème politique : il fallait sauvegarder l'indépendance de l'Église arménienne, qui apparaît de plus en plus comme le principal facteur d'unité nationale. C'est en effet l'Église et, pourquoi le taire, surtout les monastères, qui préservent la langue et la littérature. Le chapitre se termine sur une citation de Nersès le Gracieux : «Les monastères ont été les piliers du pays, les forteresses contre l'ennemi, des étoilles resplandissantes (p. 54)».

Après de nombreux siècles d'incompréhensions, de polémiques qui allèrent, on le sait, jusqu'à de regrettables voies de fait, on est heureux de lire une des premières présentations exemple de passion. Un tel exposé a sans nul doute été d'une grande utilité.

Comme il a été dit, Sirarpie Der Nersessian ne réexamine pas les traditions relatives aux saints Barthélemy et Thaddée. Il y a pourtant là un gros travail qu'il faudra bien entreprendre, et pour lequel le P. M. van Esbrœck a posé déjà quelques balises (2).

C'est seulement sept ans après la publication du livre dont nous parlons qu'est paru le travail de G. Garitte sur la *Narratio de rebus Armeniae*; l'éditeur y indique les raisons pour lesquelles il lui est impossible de croire à l'authenticité de la lettre du patriarche Photius au catholicos Zacharie que transmet le *Livre des Lettres*. Le P. Darrouzès a retrouvé ensuite en grec une lettre de Photius à Achos et une à Zacharie : toutes deux sont différentes des textes arméniens. Mais la lettre arménienne à Zacharie, dont finalement, même dans deux textes postérieurs, Sirarpie Der Nersessian ne met pas en doute l'authenticité, paraît décidément à attribuer à la littérature chalcédonienne arménienne : elle cite expressément le commentaire de saint Ephrem le syrien sur les épîtres de saint Paul, commentaire qui n'a existé, hors de l'original syriaque perdu, qu'en arménien. Cette lettre, qui pourrait bien d'ailleurs se composer de deux écrits originellement distincts, à savoir un exposé historico-dogmatique sur le concile de Chalcédoine et sa réception chez les Grecs et les Arméniens, est une relation historique du concile de Chirakavan, célébré à l'époque de Photius. Cette lettre pose donc encore beaucoup de problèmes. Il faut en effet encore remarquer que le Synaxaire de Grégoire d'Anazarbe semble dire que la lettre a été traduite à Sis en 1204, alors que Nersès de Lampron lisait déjà en 1197 des lettres de Photius aux Arméniens sur la foi (3).

Le *Livre des lettres*, d'ailleurs, semble renfermer plus d'une lettre pseudépigraphe. Le P. Tallon, qui en a traduit le début, m'a confié un jour que le P. Mecérien lui avait dit avoir la preuve de l'inauthenticité d'une lettre de ce recueil - mais il s'était bien gardé de lui dire laquelle! Une nouvelle édition du *Livre des Lettres* est en cours, depuis plusieurs années, sur la demande de S. S. Vaskène Ier, et c'est M. S. Kollandjian qui en a été chargé. Signalons, pour en finir avec Photius - car nous retrouverons Zacharie - qu'une nouvelle édition critique de ses lettres en grec, et latin pour les lettres conservées uniquement en arménien, est sous presse chez Teubner, à Leipzig. La nouvelle lettre grecque de Photius à Achos nomme six fois celui-ci : «ami et parent», une fois : «parent par le sang»; N. Adontz avait rappelé, en son temps, que la mère du patriarche Photius était une Kamsarakan.

Si le *Livre des Lettres* a été compilé à une époque où l'anti-chalcédonisme avait durci ses positions - mais Sirarpie Der Nersessian a, on l'a dit, donné une présentation scientifique du

par
DOM BERNARD OUTTIER

dossier, - vu, bien sûr, du côté arménien en priorité - une autre lecture de l'histoire des controverses est peut-être possible : non pas tant l'histoire d'une rupture radicale que l'histoire de schismes à raisons politiques - comme l'a bien indiqué Sirarpie Der Nersessian - la foi restant identique sous des formulations différentes.

Une autre direction de recherches serait donc celle de tous les témoins d'un courant pro-chalcédonien en Arménie. La lettre de Photius à Zacharie en est un, la traduction du Commentaire des psaumes de Théodoret que j'ai récemment exhumée en est un autre; G. Garitte en a publié plusieurs : nul doute que les manuscrits en recèlent encore plus d'un.

×

Un an avant la publication du livre dont on vient de relire un chapitre, Sirarpie Der Nersessian avait traduit de l'arménien en français une *Apologie des Images du VIIème siècle*. Elle remettait dans son contexte historique et théologique un traité publié certes depuis longtemps, mais resté jusque là quasi inaperçu des historiens non arméniens. Ce traité est une composition arménienne, non une traduction; c'est un texte d'autant plus intéressant qu'il est la plus ancienne apologie des images adressées à des Chrétiens qui nous ait été conservée, les iconoclastes grecs ayant détruit un grand nombre d'œuvres de leurs adversaires.

Ce gros article me paraît tout à fait caractéristique de la manière de Sirarpie Der Nersessian : sans jamais faire un travail de philologue éditeur de textes, elle rend accessibles des textes inconnus ou méconnus, et les éclaire de tous les feux de sa science d'historienne et d'historienne de l'art. Le sujet prend ainsi toute sa dimension, intégré qu'il est à une vaste synthèse.

On me permettra d'ajouter simplement une toute petite précision. A propos de ce passage de l'*Apologie* où il est dit : «Si quelqu'un demande les livres qui sont dans l'armoire et dise : «Donne-moi les apôtres ou Isaïe ou Jérémie...», Sirarpie Der Nersessian note : «Ces paroles indiquent que les livres des prophètes formaient

autrefois des livres séparés. Cet usage ancien ne s'est pas conservé en Arménie, car les plus anciens manuscrits de l'Ancien Testament que nous possédons sont écrits en minuscules (bologir) (p.386, n. 32). «Hé bien, des fragments d'un livre d'Isaïe séparé nous ont été conservés; ils constituent aujourd'hui le manuscrit Paris, Bibliothèque nationale, arménien 1, dix feuillets en majuscules (*erkat'agir*), avec en outre une ornementation qui demanderait une étude (il y a un bandeau au f.3).

Disons-le en passant, le fonds arménien de la Bibliothèque nationale qui, au jugement de Sirarpie Der Nersessian «constitue l'ensemble le plus riche qui se trouve dans une bibliothèque autre que les grandes collections proprement arméniennes (p.487)», n'a pas encore de description imprimée à la hauteur des exigences contemporaines en la matière. C'est encore un de ces travaux qu'il faudra bien accomplir à l'avenir.

×

En 1950, répondant à un désir ancien du P. Peeters, Sirarpie Der Nersessian décrit un manuscrit américain (Pierpont Morgan 622) du synaxaire arménien de Grégoire VII d'Anazarbe, troisième des quatre rédactions arméniennes de cet ouvrage, éditée à Constantinople en 1834 (*Յայտնաւորք*), faussement attribué à Ter Israël.

Une fois de plus, on voit à l'œuvre la conscience et l'acribie remarquables du travail de Sirarpie Der Nersessian. Elle signale que dans la rédaction de Kirakos l'Oriental, éditée par G. Bayan d'après le manuscrit 180 de Paris, ni l'éditeur ni le Catalogue n'ont remarqué une lacune du manuscrit (p. 421, n. 19), pas plus que les notes marginales consacrées aux saints latins (p. 423, n.26).

La sensibilité de l'auteur à l'égard de l'attitude arménienne envers le concile de Chalcédoine a encore l'occasion de se manifester, à propos de la mémoire d'Euphémie de Chalcédoine : la profession de foi attribuée aux orthodoxes retient ce qui, dans la formule de Chalcédoine, a été admis par l'Église arménienne, mais omet la mention des deux natures (p. 420-421).

Le synaxaire de Ter Israël, le premier qui a été rédigé, demeure inédit. N. Adontz a beaucoup travaillé sur ce sujet, mais n'a pas publié de textes. Là encore, il y a à faire.

×

Un dernier groupe de trois articles de Sirarpie Der Nersessian nous retiendra; il relève de la patristique. Deux homélies en arménien sur le pillage de l'Hadès par le Christ (notre «Descente aux Enfers») ont amené Sirarpie Der Nersessian à s'intéresser à un auteur encore très mal connu : Théophile. Avec sa modestie habituelle, Sirarpie Der Nersessian avoue (p. 439) que c'est le hasard de ses recherches sur les manuscrits à peintures qui la mit en présence d'un texte «sur Jean, fils de Zacharie, au sujet de la destruction de l'Enfer, et sur Satan. Comment le Seigneur tint captif l'ennemi incorporel et libéraceux qu'il tenait en prison». L'auteur poursuit ses aveux en disant : «Il ne fallut pas longtemps pour découvrir que ce texte, inédit, est une version des homélies attribuées à Eusèbe, avec quelques différences significatives, qui seront discutées ci-dessous, après la traduction».

Il est assez rare que soient publiées des traductions de textes encore inédits. La familiarité de Sirarpie Der Nersessian avec les djarentir - les recueils d'homélies - est étonnante; annonçant d'autres études de ce genre, l'auteur conclut : «Il faut encore étudier l'homilétique arménienne, qui contribue souvent à une meilleure connaissance du modèle, lequel est d'ailleurs parfois entièrement perdu (p.454-455)».

Cet appel n'a pas été vain. L'abbé G. Lafontaine a récemment publié et traduit (dans *Le Muséon* 1978 et 1982) les versions arméniennes des homélies d'Eusèbe d'Alexandrie, qui ont servi de base aux textes traduits par Sirarpie Der

Հ Ա Մ Ա

ՄԻՏՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

ԹԻԻ 75

ՀԻՄՆԱԳԻՐ՝ ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍԱԲԵԱՆ

Fondateur : SCHAVARCH MISSAKIAN

ԱՄԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Ֆրանսիա : Տար. 400 ֆ. - Վեցամսեայ : 210 ֆ.
Արևմտահայաստան : Տար. 450 ֆ. - Հասը : 3,00 ֆ.

59e ANNÉE — No 15.516

à Herman V.

La cérémonie

(կամ Ոսկեհուր գուխը փնտրելով)

ԱՆՀՈՒՆԻ ԱՆԴՐԱԿԱՆՆԵՐ

Քննադատական երկու տեսակի ձև - նարիներ գոյություն ունին, անուանում - ներքև, տեսություններ է կամ կեցուածքներ է անդին: Անոնք՝ որոնք կը հարստացնեն իրենց կարգացածն ու ընթերցողը: Եւ բո - ղը միաները: Առաջինները հազուադէպ են բայց կան: Երկրորդները դումարակա կը կարեն գրաբարաններու մէջ, կը դառ - նան լուրի: Անուանի Անդրապարձը (1) կը պատկանի առաջին խումբին:

Հայկական Նեոսոստոնիզմի էսքեթիկա - յի Ուրուագիծ (2) դրոյթը կը տարադուի սապէս. «հասարակական կեանքի հանդա - մանքները... որոշում են դեղաբուստի կուլիւրն ու ուղղութիւնը»: Ասիկա մարքեան դեղաբուստի կեանքի ամէնէն ըն - դարձակ բանաձեւն է, բայց եւ խոցելի կէտը: Հարցը, հոն, դրոյթը չէ, ոչ ալ ա - նոր շնորհիւ դեղաբուստի կեանքի մտած - հարուստ շերտերը: Ի վերջոյ, վիճելի կամ ոչ՝ պէտք է դիտնալ թէ ո՞ւր կը տանի նախադրեալ մը, ի՞նչի կը ծառայէ եւ ի՞նչպէս կը գործածուի: Ըստ երեւոյթին՝ այս դրոյթը ամէն դուռ բացող բանալի մը չէ Անուանի Անդրապարձը-ին մէջ: Բարե - բախտաբար: Աւելցնեմ նաեւ, որ Ստ - Թոփչեան կը զգուշանայ արագ եւ մեքե - նայական յարաբերութիւններ ստեղծելէ գրական արտադրութեան եւ պատմական հոլովոյթին միջեւ, նոյնիսկ եթէ անոնց առկայութիւնը առաջադրուած է:

Այստեղ չեմ ուզեր քննութեան ենթար - կել ինծի ծանօթ իր առաջին գրքովը, Բաֆֆու էսքեթիկական Հայեացքին -

Գրեց՝
Գ. ՊԵՏՏԱՆ

Նորութիւնը «մեր» քննադատական եւ գրականագիտական» արտադրութիւննե - րուն այնքան անհրաժեշտ կարգ մը բե - ռումներուն մէկ կտեղումն է: Ճշդելու է, որ հատորին մէկ կարեւոր մասը յատկաց - ւած է արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ գե - րականութիւններու որոշ դէմքերուն: Չը - բաքեան, Երուխան, Չոպանեան, Շահ - նար, Թոփչեան, Վահէ Հայկ, եւ այլն: Անկողի կը ձգեմ հոս Պատկանեանի, Բաֆ - ֆուի, Թումանեանի, բայց նաեւ Ժամանա - կակց հայաստանեան գրականութեան նը - րկուսը յօդուածներ, ներառելով Մ. Սար - անի, Մ. Աւետիսեանի նկարչութեան վերաբերող էջերը: Այս խախտուած գը - րականութիւնը համարժէք չեն անշուշտ: Իրենա զիջելիներ ըլլան հոն, բայց ամ - րապետութիւնը, քանամեակի մը վրայ եր - ւարող, որոշ պատկերացում կու տայ Ստ - Թոփչեանի մեթոտի հոլովոյթին, հետա - ղըրութիւններու ծիրէն, արտորակնե - րէն, եւ մասնաւոր գիտելիքներու շրջա - նակէն:

ըր (3), հակառակ անոր որ այդ աշխա - տանքը քիչ ուսումնասիրուած նիւթ մը կ'ընդգրկէ: Կարեւորը աշխատանքին ծիրն է, դեղաբուստի կուլիւրը՝ ընդմէջ քննադա - տութեան եւ «գրականագիտութեան» ա - լելի ճիշդ՝ ամէն քննադատութիւն եւ դը - րականութեան «գիտութիւն» կ'ենթադրէ դեղաբուստական «առարկայի» ըմբռ - նում, որուն հէնքը կու գայ փիլիսոփա - յութեան, «գոյի» ընդհանուր սահմանու - մէջ մը: Չարմանալի չէ, որ Ստ. Թոփչեան մէջ ըլլալ նաեւ խմբագրութեան մէկը Հայ էս - քեթիկական Մտֆի Պատմութիւնի շար - քին: Այստեղ ալ հետազոտուած են Եղիա Տեմիրճիպաշեանի դեղաբուստի կուլի - մը հարցերը, Տիրան Չրաքեանի ճշմարի - տի եւ դեղեցիկի ըմբռնումները ինչպէս հայկական նոր-վիպագաշտութիւնը:

Այս վերջին աշխատանքը ինքնին նորու - թիւն մըն է, թէ՛ իրբեւ ձեռնարկ, թէ՛ իր - բեւ յղացային ընդլայնում, թէ՛ ալ իրբեւ նիւթերու առարձ: Մեր գրականութեան մէջ Օշականով պաշտօնականացած «ար - ւեստագէտ սերունդ» պիտակը, խորքին մէջ, դատարկ յղացքի պէս բան մըն է, Փութ-թու մը, չմտածուած եղբ մը, որուն մէջ կը գետեղուին իրարմէ այնքան տար - բեր եւ իրարու ներհակ գրական կիրառում - ներ: Ստ. Թոփչեան ամէնէն առաջ կը դի - մէ «պատմական փաստերուն», քիչ ծա - նօթ, կամ յետ-մղուած, արեւմտահայ մամուլին մէջ կորսուած էջերու ընթեր -

(Շաբ.ը Դ. Էջ)

En début de matinée, Camille s'était dirigé vers l'Université Bocconi. Piéton, regard, il découvrait de l'autre côté de la Manche, ou des Alpes : tuiles orangées des toits, grues immo - biles, tramways massifs, sonores, jaunes et rouges. Des foules disciplinées parcouraient de grandes avenues, longeaient la cathédrale - Gothicque? Néo - classique? - au grand parvis en - vahi par des touristes commotionnés d'émotion et de soleil.

Citadelle de style troubadour qui eut pu être consacrée aux dieux de la Babylonie, la gare centrale... Colonnnes, frises, soubassements, plinthes, corniches, détails fourmillants unique - ment perçus par un œil exercé, dénonçant un obscur architecte qui fit vœu, cela était patent, de magnifier moins l'une et indivisible Républi - que que le règne flamboyant de Victoria, ou de Mussolini. Tombant de la toiture - verrière, une lumière sèche, crue. Epaisse grisaille sur les trains, le pavage des quais. Hors de l'édifice ferroviaire, l'entrée du Tube - ou de la Métropo - litana - signalée par des lettres jaunes, noires, perchées sur des hampes métalliques. Des bâti - ments - traces de potentats médiévaux - près du même fleuve boueux, grisâtre.

La nuit venue, toutes les façades - briquettes ocres, beiges, brunes, pierres de taille ravalées, blanchies -, disparaissaient sous une averse gris fer trouée, ça et là, par des feux tricolores clignotant aux carrefours déserts. Tissés sur le même métier d'un même ur - baniste, les métropoles d'Occident !

L'amphithéâtre 3 de l'Université Bocconi est vieillot. Poussière, rondeur, luisance des bancs, des pupitres étroits, à force de polissage invo - lontaire. Des taillades sur certains pupitres : Dessins, lettres alphabétiques isolées ou serrées les unes contre les autres. Camille s'installe, regarde de côté, se retourne... Personne.

La fresque au-dessus de la tribune profes - sorale est toute en largeur. Des formes semblent s'y sustenter. Vaches de Barbizon, chevaux impétueux de Rosa Bonheur ? De Constable ? Ou bien d'étranges mammifères en liberté, sans paternité.

A gauche, Camille remarque une masse plus sombre. La distinguer, la nommer péremptoire - ment, pertinemment.

Lentement, il descend vers la tribune. Il ap - proche de la zone obscure, énigmatique, s'étonne de la coïncidence : l'élément végétal ne cesse plus d'être omniprésent dans son travail; de même, sur plus de la moitié de la fresque, les frondaisons d'un bois se déploient. Sans le règne absolu de l'arbre, pas d'œuvre digne d'intérêt. Une telle assertion résonnait assuré - ment dans la conscience de Camille, dont les peintures ne relataient plus que la force, la croissance de souches massives, noueuses, les boucles et les cumulus hypertrophiés d'un même tenant, vert uni, du feuillage, comme si l'artiste s'était contraint à prohiber la nuance en fauviste anachronique.

Avec la même pièce sans intrigue, toujours rebrossée, avec un seul et même protagoniste immobile sur les planches, s'y enracinant lente - ment, absorbant l'eau et les sels de la fosse, le public risque d'être lassé. L'arbre, le plus bel arbre du monde ne peut offrir que ce qu'il a. L'œil de l'Occident tolère tous les leitmotivs obsessionnels, pourvu qu'ils s'intègrent dans le réseau des services, des biens et qu'ils le satisfassent. Les natures-mortes de Camille, que peuvent-elles lui offrir ? Après l'intermi - nable génération des fruits cézanniens, cela suffit. Il faut peindre autre chose - les au-delà du réel peut-être - Camille le soupçonne. Pris de doute pour ses outils, ou pour lui-même, son soupçon reste inopérant.

L'après-midi, tel un lycéen dissipé, Camille s'absenta du congrès, se joignit à la foule. Avec la foule ? Il déambule plutôt dans l'incapacité d'en faire partie, de sentir une proximité, il hésite. Quand la foule est aveugle au décor grison, Camille lorgne les plaques des rues.

par
Hamzasb SAKAYAN

La ville lui paraît distincte, unique. Il visite probablement un de ces lieux hautement arti - ficiels, dans leur pouvoir d'étouffer, d'ingérer sereinement le bruit des pas des hommes et des géants, de contenir à profusion, au-dessus d'une moquette grise, sous l'œil lassé d'atten - tion des gardiens de couleur - peut-être est-ce l'Académie de Bréra ou ailleurs, un autre identique musée - des entassements, des ali - gnements de toiles; Gainsborough assure d'un geste : à mes côtés, de blanc vêtue, c'est ma femme; à Venus, assise sur un coussin de nue, voilant son char, Vulcain, épiderme ocre, che - veux bruns, tend un glaive - car Enée a toujours besoin d'armes. Percant profondément la chair d'Europe, les colonnes d'un petit temple circu - laire, et le socle du buste d'une quelconque divinité protectrice, au pied duquel Arlequin chuchote quelques propositions à Colombine. Où que ce soit, des fruits comblent les toiles de Rubens, de Jordaens. Un paquebot arrive à Calais. Le Fighting Téméraire est sur le point d'être démolli. Et le soleil se lève sur un lac.

Depuis que, pinceau en main, les peintres les extrayèrent des brumes du néant, ces figures, ces choses sans épaisseur soutiennent sourde - ment qu'il en sera ainsi dans les siècles des siècles, qu'elles tenderont, s'enracineront, combleront... Dans la salle suivante, traînent sur la fougère et l'asphodèle à demi-humide des escarpins, des robes, des châles, des ombrelles.

... թեկնածուների հարակցությունը անհատական է: ...

... Գրական թարգմանությունը և նույն առթիվը...

... Մարտի 28-ին Մոսկվայում կայացավ...

... 1830-1870 թվականներին Արևմտյան Հայաստանի...

Գրեց՝
ԽԱՉԻԿ ԹԵՕԼԵՕԼԵԱՆ

... Ստալինի կողմից հրապարակված հրահանգների...

... կանուցիականը և կոստյումային կանուցիականը...

... Այս մասում մեր ժողովրդի կյանքում մեծ դեր է...

... Վերջերս լայն տեսակետներ են լինում լեզուի...

... Սովետական ժողովուրդը 1917 թվականին...

... Մարտի 16, 1983

... 1935 թվականին ԽՍՀՄ-ում կայացավ...

... Վերջերս լայն տեսակետներ են լինում...

... Թեկնածուների հարակցությունը անհատական է...

... Գրական թարգմանությունը և նույն առթիվը...

... 1830-1870 թվականներին Արևմտյան Հայաստանի...

... Մարտի 28-ին Մոսկվայում կայացավ...

... կանուցիականը և կոստյումային կանուցիականը...

... Ստալինի կողմից հրապարակված հրահանգների...

... Այս մասում մեր ժողովրդի կյանքում մեծ դեր է...

... Սովետական ժողովուրդը 1917 թվականին...

... Վերջերս լայն տեսակետներ են լինում լեզուի...

... Մարտի 16, 1983

... 1935 թվականին ԽՍՀՄ-ում կայացավ...

“ՆՈՐ ԱՆՈՒՆ” ՄԸ

«Յառաջ»ի մէջ այս «նոր անուն»ին մասին կրնանք, իրբեւ անհրաժեշտ տեղեկութիւն, ըսել քէ ծնած է Ալեքսանդրէք, 1963-ին: Հինգ տարեկանին զրկուած է Պոլիս եւ յաւախած Գարակեօզեան վարժարան ու Գայրեվանի ամբիւստ Գրքարանի անցնելով ծնողի մօտ եւ շրջելով Մուսա լեռան գիւղերը՝ վազըփէն Պիքի-աս ու Եօզուկ Օլուֆ: Տասնընեակ տարեկանին Պոլսոյ Գեղարուեստից Ակադեմիան մէջ սկսած է հետեւիլ շարժարուեստի, այս անցած Արեւմտեան Գերմանիա: Այսօր Կ'ապրի Փարիզ, ջանալով սորվել եւ կատարելագործել ֆրանսերէն լեզուն՝ կարենալ հետեւելու համար իր սիրած ասպարէզին՝ շարժանկարչութեան:

Իր քանաստեղծութեան մասին կրնան խօսիլ այս ֆերքը - ւածները միայն: Մենք ոչ մաղքանք ունինք իրեն, ոչ քեղապարտութիւն: Ո՛չ իսկ քաջալերանք: Բանաստեղծութիւնը ինքզինք գիտէ կատարելագործել (ո՛չ՝ ամբազանի կը սրբագրուին աշակերտական հրահանգները միայն, երիտասարդութիւնը քեղանկարչութեան մեջ անցած - անգոյն ու անանուն «խոստում»ներու այլեւս անտեղի միգրիթը՝ որոնք քաջալերանքի պէտք ունին՝ բանի մը չնմանելու համար): Բանաստեղծութիւնը - եքէ կայ - կեանքին հետ պիտի գտուի ու հասունանայ՝ այնքան ատեն որ կը մնայ ներքին ուժ, նպատակ, հաւատք: Կրնանք ուրախութեամբ նշել սակայն քէ Սարգիս Հասրանեան, տակաւին պատանի, սկսած է գրել քրքիւրէն - նատիւ հայերէն - , եւ այլեւս կը գրէ միայն հայերէն: Կը մնայ զարգացնել այդ լեզուն՝ արտայայտութեան, ինքնութեան գգայարանքը:

Զ. Գ.

ԿԱՊՈՅՏ ԱԶԳՈՎ ԵՐԱՅՈՒՆԵՐ

Երկու երակայ կար ծնելիք, Շինուելիք մէկ մըգանոյշ Պիտի ջրէնք, անչուշտ, Այս ծառերը, ամէն առաւօտ:

Այս ամառ պիտի ամուսնանար Պուզուքի նուագող երիտասարդը, Եթէ չսպաննուէր փամփուշտներէն թրքական գնդացիներն:

Կտորուեցաւ պուզուքին Կէս մնաց երգը...

«Երկու երակայ ունենանք, սիրելիս, Երկուքին ալ աչքերը ծովի պէս կապոյտ, Գիշերուան պէս գուլ: Լաւագոյն երգերը Ըսել տանք իրենց: Ես պուզուքիով պիտի ընկերակցիմ:

Մէկը,

Մըգանոյշ թող չինէ թուրինջի կեղեւով Միւսը, Սեւ ձգախէժ մոյկերով թող ելլէ պարտիզպանութեան...»

ԾՈՎԸ ԳԾԵԼ

Հոս ծովը կը դծես, ապա Կապոյտի կը ներկես ջուրերը, Նաւերը կը դնես վրան. Առաւօտը, գովութիւնը կը դնես:

Հոս ծովը կը դծես, ապա Ձուկերու մեծ տեսիլքը, Ուռկանները կը դծես, ծովական ձայները Ապա անոնց ձայները:

Հոս ծովը կը դծես, ապա Նաւերը կը դծես հեռուն: Յոյսը դժէ, ճակատագիրը դժէ Արեւուն ելլն ալ, ճակատի քրտինքն ալ:

Ձկնորսները դժէ, ձկնորսները, Գիշերն ալ դժէ՝ չմոռնալով առտուն: Աղքատութիւնը դժէ, ճարն ալ միասին:

Այլապէս... Այլապէս մի՛ դժեր... Գոնէ՛՛ ծով:

ՄԵՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Շատ դէժ քննութիւններ տուինք մենք: Բոլորս մէկ դասարանը մնացինք:

«Ազատագրման Պայքարէն» յետոյ Մեր հասած օրն է այսօր: Մոռցանք մեր ամենագեղեցիկ զբոսայտները Ազատութիւնը, անկախութիւնը:

Մարդիկ ծախուեցան եւ ծախեցին ամէն ինչ. Եւ մե՛զ:

Մարդիկ քաշկռտուեցան եւ քաշկռտեցին ամէն ինչ. Եւ մե՛զ:

Մարդիկ սեւցան եւ սեւցուցին ամէն ինչ. Ո՛չ մե՛զ:

Մարդիկ սակայն որ կ'ապրին լաւագոյնս. Ո՛չ մե՛նք:

Մենք մեր սերունդը Բայց իբրեւ թէ տառապած. Իբրեւ թէ քաշկռտուած

Անկասկած սակայն պայքարը մոռցած...

Ահաւասիկ թէ ինչու Դասարանը մնացինք:

ՁԵՐ ՉԳԻՏՅԱԾՆԵՐԸ

Ձէք կրնար գիտնալ, Ատենօք՝ Երախայ մը կար Յասմիկները, արմաւենիի ճիւղերուն շարեւով կը պտուէր թաւերնաները Եւ հիմա

Թուրք հրատայչներուն պատուար դարձած Այս լեռներուն վրայ, Եղեւիններու մէջ ճնճողուկներ կ'երգէին:

Դուք չէք կրնար գիտնալ, Սա մայիթին Միխայիլիտիս եղբոր ձմեռուկները կը ծախուէին Եւ անոր տխրեղ կ'ինը Յաճախ քաշկռով սեւ գուլպաները Անցողներուն ջուր կը ծախէր:

Ձէք կրնար գիտնալ դուք, Ատենօք

Այս նաւահանգիստը Պուզուքի կը նուագուէր Սիրահար աղջիկներու համար, Երիտասարդներու կողմէ:

Բայց չէք գիտեր դուք, չէք գիտեր: Արդէն գիտնալ ալ չուղեցիք երբեք:

ՅԱՐԳԱՆՔ

Ժայռի մը Անդունդ գլորուած ատեն Հանած մեծ աղմուկին Կը նմանի անպայման, Մանր հիւանդի մը անկողինին մէջ Մահուան մօտ վերջին ճիւղը:

Բանաստեղծինը բայց, Նուրբ ծաղիկի մը Կոթը կոտորուած ատեն Հանած ձայնին պէս Թեթեւ, անպայման բարակ,

Ճիշդ բանաստեղծութիւններու պէս Եղանակով մը՝ «ա՛խ...» Կը մեռնիմ աւա՛ղ:

ՀՈՂԸ

Սրտիս մէջ կը պտըտցնեմ Ծնեալ մօրմէս, մեր հողը, Ես հողին կապուած, հողը ինձի. Միասին՝ հայրենիքին:

Երբ կարգամ պատմութիւնը, Երբ յարգեմ գիտութիւնը, Երկուքն ալ միասին գան երբ՝ Հողն ալ կը շարժի սրտիս մէջ:

Եւ իբրեւ թէ գիշեր Կը տեսնեմ աչքերը Մեզի չնորոզ Մեր նահատակներուն:

Մոռցուած աղօթք, Թէ՞ ճառագայթներ... Կը վերազարտանան Բայց չեմ աղօթեր:

Սրտիս մէջ ու աշխարհին Հոգս կը փնտռեմ:

ՀՈՏՈՏԱԾՍ

Չճանչցած հողերը Վարդ մը տուին, Մշակած հողերս Կարծրացած քար մը տուին,

Վարդը հողին ձգեցի, Գարը հոտոտեցի բայց:

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մարդը սիրել պէտք է. Դպչելի իր ցաւերուն Երգել երգերը Մայրենի լեզուին պէս ոգեւորութեամբ, Մեր աչքերուն պէս՝ փայլուն ու մաքուր...

Վայրկեանին մէջ, վաթսուն չէ Հարիւրվաթսուն պէտք է գարնին Մարդկութեան համար՝ մեր սրտերը: Լաւ բաներու համար տարուող պայքարին Ամէն բանով մասնակցիլ պէտք է:

Բոլոր մարդկութեան, այսօր, Ժամանակակից երգ մը պիտի տանինք՝ Վրան աշխատուած գորգի մը նման, Հնոցի հրաշէկ երկաթի մը պէս, Կապերտ մը, Ասեղնագործութիւն մը, Արեւու մը ծագումը պիտի տանինք մարդկութեան:

Մարդը սիրել պէտք է Դպչելի իր ցաւերուն. Երգել երգերը:

Եւ երզն ալ մարմին՝ Մեր ճակատներուն քրտինքը վրան:

ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՅԲԱՆԵԱՆ

ՀԱՅ ՏՂԱՅ

Հայ տղայ մըն եմ ես, Երազ եւ կարօտները, Տունը, հայրենիքը Ձեռքէն խլուած:

Արցունքները, հեծկլտանք Սպառած տղայ մը: Ոչ մայր ունիմ կուրծքը մտնելիք Ոչ հայր՝ յանդիմանող, կշտամբող, Եւ ոչ ալ ատեն՝ զիրենք յիշելու:

Շուրջս թելերով հիւսուածք Ամէն կողմ մոռթ, անձայն, Լուրթեան գիշերի պէս:

Բայց նպատակ մը ունիմ, եղբայր, Որ մը, քէն մը լեռներու պէս, Անքնութենէս, Յաւերէս Աւելի ասպարեցիկ՝ Ձայրոյթ ունիմ, եղբայր:

Թերեւս վերջին օրս է. Երկինքը, բլուրները, աստղերը Վերջին տեսնելու:

Գիշ յետոյ, թերեւս Միսներուն պէս Կ'երթամ հողին, անձայն:

Բանի մը հաւատացած եմ, մի՛միայն. Ինձմէ վերջ կողմներն ալ Իբրեւ հայ Պիտի աւելցնեն երազներս Իրենց երազներուն ու կարօտներուն Մինչեւ յաւիտենականութիւն:

Փարիզ Օգոստոս - Սեպտեմբեր (1983)

